

HELENA SOUKUPOVÁ
SVATÁ ANEŽKA ČESKÁ
ŽIVOT A LEGENDA

LEGENDA – ANEŽČIN DRUHÝ ŽIVOT

- 7 VZNIK LEGENDY A PRVNÍ ŽÁDOST O KANONIZACI VE 13. STOLETÍ 204**
TŘI PROSEBNÉ LISTY PRAŽSKÝCH MINORITŮ A KLARISEK – VZNIK LEGENDY 205
OBSAH A DATOVÁNÍ LEGENDY 218
- 8 LEGENDA VE 14. STOLETÍ 226**
PO VYMŘENÍ PŘEMYSLOVCŮ 227
ANEŽČIN ODKAZ V DÍLE SVATOJIŘSKÉ ABATYŠE KUNHUTY 228
OPIS ANEŽČINY KANONIZAČNÍ LEGENDY V MILÁNSKÉM RUKOPISU 235
ŽÁDOST KRÁLOVNY ELIŠKY O ANEŽČINU KANONIZACI 240
ANEŽČINA ÚCTA V DOBĚ KARLA IV. 244
ANEŽČINA TRVALÁ ÚCTA V ŘÁDU KŘIŽOVNÍKŮ 249
DVA STAROČESKÉ PŘEKLADY LEGENDY CANDOR LUCIS ETERNE 250
DVA NĚMECKÉ PŘEKLADY LEGENDY 253
KOMPENDIUM BARTOLOMĚJE Z PISY 256
- 9 ANEŽČINA ÚCTA V 15. A 16. STOLETÍ 258**
HUSITSKÁ REVOLUCE A OBECNÉ CÍRKEVNÍ POMĚRY 259
OLTÁŘ KŘIŽOVNICKÉHO VELMISTRA MIKULÁŠE PUCHNERA Z ROKU 1482 261
KRONIKÁŘ MIKULÁŠ GLASSBERGER 269
ŠIMONŮV PŘEKLAD ANEŽČINA ŽIVOTA (1524) 270
OHLAS V KRONICE VÁCLAVA HÁJKA Z LIBOČAN 273
ANEŽČINA ÚCTA V ŘÁDU DOMINIKÁNŮ 276
PONTANŮV HYMNUS O SV. ANEŽCE 281
- 10 ROZKVĚT ANEŽČINY LEGENDY V DOBĚ BAROKA 284**
NÁVRAT KLARISEK A HLEDÁNÍ ANEŽČINA HROBU V ROCE 1643 285
LATINSKÝ RUKOPIS VITA BEATAE AGNETIS 290
ŽIVOT SVATÉ ANEŽKY VYTIŠTĚNÝ 1643 293
STAROČESKÝ PŘEKLAD LATINSKÉ LEGENDY VYTIŠTĚNÝ 1666 295
ACTA SANCTORUM Z ROKU 1668 299
TANNERŮV ŽIVOT BLAHOŠLAVENÉ ANEŽKY 301
CRUGERIŮV ŽIVOT BLAHOŠLAVENÉ ANEŽKY 303
ANEŽKA V DÍLE BOHUSLAVA BALBÍNA 304
ŽÁDOST O ANEŽČINU BEATIFIKACI V ROCE 1679 307
MILÁ CHOŤ NEBESKÉHO MILÁČKA OD JANA FRANTIŠKA BECKOVSKÉHO 315
MONASTERIUM S. AGNETIS JANA FLORIANA HAMMERSCHMIDA 321
- 11 ANEŽČINA BEATIFIKACE 326**
TĚŽKÉ OBDOBÍ KLÁŠTERA 327
CESTA K ANEŽČINU UZNÁNÍ 332
OHROŽENÍ KLÁŠTERA NA FRANTIŠKU A JEHO OBNOVA 349
- 12 SVATOŘEČENA 354**
RESUMÉ 375
POZNÁMKY 384
PRAMENY A LITERATURA 424
SEZNAM VYOBRAZENÍ 444
REJSTŘÍK JMENNÝ 458
REJSTŘÍK MÍSTNÍ 472

Ú V O D E M

Dvacáté páté výročí svatořečení potvrdilo neutuchající zájem o osobnost sv. Anežky České a dalo podnět k tomu pokusit se znovu přehlédnout její život a dílo i její druhý život, zachycený v legendě. Téma není u nás neznámé. Příběh sv. Anežky se začal psát již za jejího života, kdy se Evropou nesla zvěst o jejích činech a mimořádných schopnostech. Těsně po její smrti vznikla latinská legenda, jež měla docílit Anežčino svatořečení. Neúspěch s kanonizací a velká obliba světice způsobily, že se legenda záhy rozšířila i do dalších zemí a jazyků a transformovala se v literární útvar, rozvíjející se dál vlastním životem; koncem 14. a začátkem 16. století byla dokonce zveršována. Anežčino nedokončené svatořečení podnítilo celou škálu dalších zpracování legendy v době baroka, v nichž se po vzoru apokryfních líčení rozvíjejí a obohacují jednotlivé motivy ze života světice. Počínaje bollandisty, a zejména v 18. století se text legendy stále více doplňuje o diplomatické a epigrafické prameny, jež vlivem osvícenství převažují. V 19. století se již setkáváme s prvními populárními životopisy světice (Jenč, Rejzek), motivovanými především snahou o její blahorečení.

Do kontextu českých i evropských dějin Anežčino dílo poprvé kriticky zařadil Václav Novotný. Rozsáhlý listinný materiál kombinoval s její legendou a se zprávami z cizích kronik. Ve 20. století vyšlo několik významných monografií, z nichž první zpracoval vydavatel Anežčiny legendy J. K. Vyskočil. Jako profesor teologie a františkán měl přístup k řádovým pramenům, které kombinoval se zprávami legendy. V roce 1933 vydal dílo *Blahoslavená Anežka Česká*, kulturní obraz světice ze XIII. století, určené širší veřejnosti. Krátce nato se tématem zabývala historička Jiřina Joachimová. Žákyně Josefa Pekaře (a terciářka františkánského řádu) byla zcela zaujata Anežčinou osobností, již věnovala skvělou monografii i řadu historických studií. Zvláště ocenila její souznění s mravním odkazem sv. Františka a její vliv na vývoj františkánského řádu. Na práce Novotného a Joachimové navázali v padesátých letech kardinál Josef Beran a autor známé monografie o sv. Františkovi Vlastimil Kybal. Oba

pracovali za ztížených podmínek (v internaci a v emigraci), avšak jejich díla vynikají řadou podnětů podmíněných osobním nasazením. V nedávné době se tématu věnoval zpracovatel Anežčina kanonizačního spisu Jaroslav Polc a v zahraničí také Christian-Frederik Felskau. O Anežčině legendě psali Jan Kalivoda, Václav Bok, Petr Kubín, Martin Svatoš a Miloš Sládek.

Zdálo by se, že k tématu není co dodat. Všechny předchozí práce vycházely především z historických pramenů a z legendy, aniž dostatečně přihlížely k Anežčinu hlavnímu dílu, tj. ke klášteru Na Františku a špitálu. Přitom průzkum kláštera realizovaný od osmdesátých let minulého století až dodnes zásadním způsobem objasnil Anežčin program a doplnil zprávy legendy a historických pramenů. Zatímco materiály diplomatického charakteru a legenda přibližují především Anežčino mládí a první léta jejího působení v řádu klarisek, poznání pražského kláštera, v němž Anežka žila téměř padesát let (1234–1282), umožnilo pochopit její celoživotní program i dílčí úsilí. Pro řadu let jejího působení je právě klášter a s ním spojená díla výtvarného umění často jediným pramenem, který nám dává nahlédnout do záměrů zakladatelky. Jeho poznání dovolilo odhalit Anežčiny podobizny z doby jejího života, soukromou oratoř, v níž se modlila, a v neposlední řadě její původní hrob. Všechny tyto objevy vnášejí světlo do zpráv legendy, jež se dnes jeví jako významný historický pramen přibližující nejen topografii kláštera, ale především Anežčinu spiritualitu.

Současný obraz světice vychází z historických a řádových pramenů, je však obohacen o důkladné poznání jejího kláštera a špitálu a opírá se o nová zjištění týkající se její legendy. Upřesňuje dobu vzniku a autora legendy i její transformaci v následujících stoletích. Práce reaguje i na řadu studií publikovaných u příležitosti osmistého výročí Anežčina narození (2011).

Kniha byla připravena v roce 25. výročí Anežčina svatořečení a 80. výročí založení nakladatelství Vyšehrad. Obsahuje dvě části (dvanáct kapitol), z nichž polovina je věnována Anežčinu životu a dílu; pro pochopení jejího počínu je předřazena krátká stať o cílech františkánského řádu a osobnostech jeho zakladatelů. Druhá polovina knihy se věnuje vzniku a vývoji Anežčiny legendy ve středověku, v renesanci a baroku a snahám o její blahořečení a svatořečení. Hlavním výtvarným motivem, procházejícím všemi kapitolami, jsou Anežčiny podobizny z doby jejího života i ze všech etap vývoje její legendy až do současnosti. Stále odkládanému svatořečení vděčíme za Anežčina čtená vyobrazení.

Při této příležitosti děkuji Jeho Eminenci pražskému arcibiskupu kardinálovi Dominiku Dukovi OP za podporu knihy a dlouhodobý zájem o morální odkaz světice. Neméně upřímně děkuji Jeho Milosti Josefu Šedivému O.Cr., velmistrovovi Rytířského řádu Křižovníků s červenou hvězdou, který knihu o zakladatelce svého řádu velkoryse podpořil. Děkuji také nakladatelství Vyšehrad za rozhodnutí vydat knihu u příležitosti dvojího významného výročí.

K realizaci knihy přispěla řada přátel a odborných institucí, jimž rovněž upřímně děkuji: PhDr. Aleně Pazderové, PhDr. Heleně Klímové a Mgr. Jitce Křečkové z Národního archivu, PhDr. Veronice Procházkové, Mgr. Petře Hofbauerové a ostatním pracovníkům z Národní knihovny České republiky, PhDr. Richardu Šípkovi a PhDr. Luboši Polanskému z Národního muzea. Dále prof. Vítu Vlnasovi, PhDr. Aleně Voldánové, PhDr. Štěpánce Chlumské a MgA. Marcele Vichrové z Národní galerie v Praze, PhDr. Luboši Jiráňovi, CSc., řediteli Archeologického ústavu AV ČR, a PhDr. Ivaně Boháčové, vedoucí oddělení archeologie středověku, Mgr. Vladimíru Kelnarovi, kanovníku Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, a pracovníkům Arcibiskupství pražského: Lence Klukové, Jiřímu Polákovi, Josefu Faktorovi a paní Marii Bláhové, dále Tereze Rinešové ze Správy majetku Rytířského řádu Křižovníků s červenou hvězdou, Dušance Barčové, vedoucí Fotoarchivu Ústavu dějin umění AV ČR, pracovníkům Archivu Hlavního města Prahy, Správy Pražského hradu, Muzea Cheb, PhDr. Františku Zárubovi, PhDr. Peteru Kováčovi a Mgr. Jiřímu Sobkovi. Ze zahraničních institucí děkuji zvláště řediteli Diecézního muzea v Řezně dr. Hermannu Reidelovi, Fitzwilliam Museu v Cambridgi, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek v Drážďanech, Státní knihovně v Bamberku, Bavorské státní knihovně v Mnichově a Württemberské zemské knihovně ve Stuttgartu.

Zvláštní poděkování patří prof. Sylvii Stanovské za překlad středověké básně, prof. Janě Zachové za konzultace latinských textů, doc. Ivanu Štampachovi za cenné rady, prof. Johaně Nešlehové, Gitě Zbavitelové a Wolfu Oerterovi za překlady do angličtiny a němčiny, a prof. Rostislavu Vaňkovi a Tomáši Nedomovi za grafickou úpravu. Po letech vděčně vzpomínám také na odbornou a morální pomoc manželů Křivských.

Závratný rozmach evropského hospodářství na přelomu 12. a 13. století urychlil zakládání středověkých měst, která se stala centry řemeslné výroby, obchodu a peněžní směny i novými středisky vzdělanosti a vědění. Období hospodářského a kulturního rozmachu však mělo i negativní stránky; úpadek mravů kněží i laiků a narůstající sociální rozdíly vedly k reformním požadavkům a vyústily v řadu lidových hnutí, jež chtěla napravit dosavadní způsob života návratem k prvotní církvi a k chudobě. Život podle předobrazu Krista a prvních apoštolů se stal hybnou ideou celého 12. a počátku 13. století. Přijalo ho hnutí valdenských (zvaných chudí z Lyonu), kteří vedli zbožný život, četli Bibli a konali skutky milosrdenství, i umiliatů v Miláně, kteří zpřístupnili Bibli kázáním v lidovém jazyce a požadovali rovnost pohlaví, ale i laické skupiny zbožných mužů a žen (laici religiosi), žijících evangelijní život ve světském prostředí. Během doby se však některá hnutí dostávala na pomezí kacířství, čímž zvyšovala radikalismus sociálně nesourodých městských tříd.¹ Bylo tomu tak u jihofrancouzských katarů a albigenských, kteří zdůrazňovali protiklad dobra a zla a překračovali meze tradičního křesťanství. Na intenzivní duchovní správu ve městech a na rozsáhlou činnost kazatelskou již světský klérus ani dosavadní mnišské řády (benediktini, cisterciáci a premonstráti) nestačili. Bylo třeba nového řádu, co nejvíce spjatého se všemi vrstvami vyvíjející se městské společnosti, reformujícího bohatý patriciát a zároveň vyhovujícího požadavkům řemeslníků i radikálních vrstev městské chudiny. A právě tyto potřeby a očekávání vystihl a splňoval sv. František z Assisi (1182–1226).²

Byl synem zámožného assiského kupce s látkami Pietra Bernardoneho a jeho francouzské manželky Piky a prožil bezstarostné mládí naplněné rytířskými ideály. Zažil však také sociální a politické nepokoje, boje mezi městským patriciátem a šlechtickými rody, jichž se osobně zúčastnil, byl zraněn, zajat, vězněn v Perugii a poté nemocen. Po návratu domů přišlo postupné obrácení; setkání s malomocným a oprava kostelů sv. Damiána a kaple P. Marie Andělské,



kde ho oslovilo evangelium sv. Matouše. Jako mnozí před ním zvolil i on cestu chudoby: vzdal se otcovského majetku, prokazoval skutky milosrdenství, pomáhal malomocným. Rozhodl se následovat Krista a působit příkladným životem. Kázal na náměstích a hlásal smíření a pokání. Měl dar podmanit si posluchače svým nadšením a radostnou spontánností. Tak vzniklo bratrstvo, pro jehož členy František sepsal stručná životní pravidla založená na několika citátech z evangelia, jež roku 1209/1210 papež Inocenc III. ústně schválil. Na počátku 13. století tak vznikl nový mnišský řád, který působil ve městech a podílel se na duchovní správě obyvatel. Jeho existenční podmínky byly zcela neobvyklé: postrádal jakékoliv hmotné zaopatření. Zatímco dříve žili v chudobě pouze jednotliví mniši, jejichž komunita disponovala společným majetkem, neměli členové Františkova řádu žádné osobní ani kolektivní vlastnictví. Radikální požadavek chudoby se vztahoval i na konventní domy a plané teologické disputece způsobily, že František měl nedůvěru i ke vzdělání. Pokora a nižší postavení nových apoštolů měly být zřejmé již z názvu jejich řádu – ordo fratrum minorum (řád menších bratří). Byli stále na cestách, kázali ve městech i na vesnicích a nabádali k pokání. Živili se prací, za niž směli dostávat odměnu, nikdy však v penězích, a pokud nestačila, směli žebrot. Pro svá setkání měli propůjčenou drobnou kapli P. Marie Andělské v Porciunkule, kterou František opravil.

Nový řád od počátku vynikal silnou složkou emocionální, kladl důraz na individuální prožívání Kristova života. Kázání ve městech proto František považoval pobyt v poustevnách, v nichž čerpal osvěžení a kde se v tichu oddával kontemplaci. Stejně jako pro sv. Augustina byla i pro členy Františkova bratrstva hlavní hnací silou láska povýšená na princip jejich duchovního života. Vřelá spontánní citovost vedla zcela přirozeně k mysticismu, který byl vlastní

nejen Františkovi, ale i některým jeho spolubratřím. Vedle kontemplativního života kladli členové nového řádu důraz především na činnost kazatelskou a misionářskou a jako lidoví kazatelé zasáhli hluboko do struktury tehdejší církve, v níž směli kázat pouze biskupové a jimi pověřeni kněží. Nezávislost na světské vrchnosti i diecézní organizaci umožnila bratřím vytvořit si svou vlastní správní strukturu, pro niž byla příznačná centralizace vedení, které však bylo prostoupeno demokratickými prvky. Aktuálnost františkánských idejí spolu s nadnárodním charakterem řádu umožnily jeho rychlé pronikání do všech zemí tehdy dostupného světa. František byl vítán jako nový Kristus a jeho bratrstvo bylo považováno za Bohem vyvolený řád. V roce 1212 se pokusil o misií do Sýrie, která ale nevyšla, v roce 1213/1214 chtěl podstoupit misijní výpravu do Maroka, ve Španělsku však onemocněl a byl nucen se vrátit zpět. Nakonec v letech 1219/1220 podnikl spolu s pátou křížovou výpravou cestu do Egypta, kde byl svědkem bojů u Damietty a otřesen hrůzami války. Osobně se setkal se sultánem Malikem al-Kámilem, jehož se marně snažil obrátit. Poté zřejmě navštívil svatá místa a pod tlakem událostí se vrátil zpět.

S rozšířením bratrstva vzrostla potřeba obecně platných pravidel, která by upevnila a sjednotila jeho organizaci. Původní jednoduchá životní pravidla již nevyhovovala rozvětvenému společenství, v němž propukaly neshody. Ukázalo se, že Františkovy vysoké mravní ideály nebyly přijatelné pro široký a různorodý okruh lidí – s jeho řeholí se dalo těžko žít. V té době již zasahoval do řízení řádu Františkův přítel, vzdělaný kardinál Hugolin, jenž z původníhoho



2 Život sv. Františka, Sen o rytířské zbroji, kolem 1300

3 Život sv. Františka, Vidění bratra Silvestra, jak z Františkových úst vychází zlatý kříž, který chrání Assisi, kolem 1300

volného společenství bratří vytvořil řádovou instituci.³ František zůstal jejím duchovním vůdcem, avšak vedení řádu předal Petru Cattanimu (1220) a po něm bratru Eliášovi (1221); v následujících letech se pokusil podrobně formulovat novou řeholi. Výsledkem jeho snah byla *Regula non bulata*, tj. řehole neschválená, kterou představil kapitule v roce 1221. Přináší cenná svědectví o růstu řádu i jeho ideálních cílech a těžkostech; pro svou délku (dvacet čtyři články prokládané množstvím citátů a mravních ponaučení) však nebyla v praxi použitelná. Tehdy byla schválena Řehole třetího řádu, jež umožňovala přijmout zástupy laiků toužících žít Františkovými ideály.

Po poradě s kardinálem Hugolinem se František pokusil ještě jednou načrtnout hlavní zásady svého bratrstva. Výsledkem jejich společného úsilí bylo nové, definitivní znění řehole, která sice nekompromisně zachovávala příkaz života v chudobě podle evangelia, ale celkovou koncepcí byla již přizpůsobena praxi starších řádů; byla kratší (jen dvanáct článků), jmenovala Františka hlavou řádu a počítala s tím, že řád se již rozšířil po celém tehdejší světě. Citace z evangelia byly vypuštěny, lyrické pasáže nahrazeny jasnými formulacemi a článek o malomocných vyrazen. Řehole umožňovala úlevy v odívání i v postech a dovolovala vlastnictví knih. Bratři směli kázat pouze se souhlasem diecézního biskupa. Dne 29. listopadu 1223 byla nová řehole slavnostně schválena papežem Honoriem III.⁴

Od té doby řád vrůstal do starého uspořádání církevního světa. Již za Františkova života docházelo však mezi bratry k neshodám kvůli různému výkladu jeho názorů. Proto se František od roku 1223 snažil doplnit řeholi ještě řadou listů (bratru Lvovi, bratru Angelovi z Pisy, generální kapitule a všem



4 Život sv. Františka, Sv. František na ohnivém voze, kolem 1300

5 Život sv. Františka, Sv. František káže ptákům, kolem 1300

6 Život sv. Františka, Stigmatizace sv. Františka, kolem 1300

bratřím), které završil roku 1226 svou Závětí.⁵ Rozvedl v ní některé stěžejní myšlenky, zejména ideu naprosté chudoby, příkaz práce a úctu ke kněžím a k svátosti oltářní. Z obsahu Závěti je zřejmé, že se již nebránil zřizování konventních domů, nepovažoval je však za majetek spolubratří. Řeholi a Závět zanechal bratřím k zachování, avšak usměrnit vývoj řádu již nebylo v jeho silách.

Nedílnou součástí Františkova řádu byla i jeho sesterská část. Za svůj vznik vděčila mladé šlechtičně Kláře (1193/4–1253), pocházející z assiského rodu Offreducciů. Pod vlivem Františkových kázání opustila na Květnou neděli 18. března 1212 rodný dům a odešla za sv. Františkem do kaple P. Marie v Porciunkule, kde jí světec ostříhal vlasy, oblékl hrubý šat a spolu s bratřími ji přijal do řádu.⁶ První dny pobývala u benediktinek v klášteře San Paolo v Bastii a poté v klášteře kajícnic Sant' Angelo na úpatí hory Subasio, kde se k ní připojila rodná sestra Kateřina (Anežka) a další. První řádové sestry s Klárou v čele pak František uvedl ke kostelu sv. Damiána poblíž Assisi (který kdysi sám opravil) a udělil jim stručná životní pravidla odpovídající způsobu života menších bratří a zavazující především k životu v chudobě podle evangelia. Tehdy také přislíbil poskytovat sestrám hmotné zajištění a duchovní péči.⁷

Život prvních „damianitek“ se tím od samého počátku odlišoval od života menších bratří. Nemusely se starat o denní potřeby a nesdílely s bratry povinnost kazatelskou a misionářskou, žily v jakési dobrovolné klauzuře, třebaže i ony pracovaly a pečovaly o nemocné. Od samého počátku byla společnost „chudých paní“ chápána jako součást Františkova řádu. S přibývajícím počtem klášterů však nastaly i v ženské větvi řádu změny, které život obou řádových společenství téměř oddělily.



HELENA SOUKUPOVÁ SVATÁ ANEŽKA ČESKÁ ŽIVOT A LEGENDA

Typografie Tomáš Nedoma
Resumé přeložili Gita Zbavitelová (angličtina)
Wolf Oerter (němčina)

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2015 jako svou 1320. publikaci.
Vydání první, AA 22,98, stran 480
Odpovědný redaktor Filip Outrata
Jazyková redaktorka Karla Ladwigová
Vytiskla Těšínská tiskárna, a.s.
Doporučená cena 498 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz